

PULA INVULA

Lenaneo la thušo ye mpsha ya tšhelete le phološa balemi

Before

After

“GE O SA ATLEGE LA MATHOMO, LEKA O BE O LEKE GAPE.” WO KE MOANO WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA. NEPO YA LENANEO LA RENA KE “GO HLABOLLA BALEMIKGWEBO BA BASO BAO BA KGONAGO LE GO BA LE KABELO TOTONG YA DIJO TŠA MALAPA LE TŠA SETŠHABA KA TIRIŠO YE E FELETŠEGO YA METHOPOTLHAGO YEO E KA TSENELWAGO KE MOLEMI YO MONGWE LE YO MONGWE.” TABA YE E TLOGA E LE MORERO WO MOGOLO LE GONA KE MOŠOMO WO BOIMA!

Mengwageng ye mentši ye e fetilego “re beile tšhelete bathong” (*invested in human capital*) – re amegile tšhabollong ya balemi. Re šomiša dihlophathuto, ditekotaešo, matšatši a balemi, phadišano ya Molemi wa Ngwaga, thušo ya molemi polaseng ya gagwe, dithuto tše mmalwa, dikgašo seyalemoyeng le *Pula/Invula* ya kgwedi le kgwedi. Tše ka moka di lebišitšwe go kgodišo ya bokgoni (*capacity building*). Re na le balomaganyi ba profense ba ba šupago bao ba šomago ka maatla go kaonafatša (*invest in*) maphelo a balemi ba rena.

Le ge go le bjalo, ge o le molemi, ka nako ye e lebanego o swanetše go thoma kgwebo ya temo, seo se rago gore o swanetše go kgona go diriša nagatemego, ditrekere, didirišwa le dinyakwa tše dingwe tša tšweletšo. Ke moo tlhohlo ya nnete e thomago. Mengwageng ye mmalwa ye e fetilego tšweletšo ya dibjalo ga se ya hlagiša poelo ye kaone mme go ile gwa ba boima go balemi go humana dikadimo tša go ba thuša tšweletšong ya dibjalo tša bona. Go feta fao go be go se na pheteledi ya poelo yeo e bego e ka dirišwa go kaonafatša polasa goba go bea tirišongmetšhene.

Ka ge re ile ra nyamišwa kudu ke ye nngwe ya dipankakgwebo yeo e ilego ya tshepiša dikadimo eupša mafelelong ya gana, re ile ra ba bothateng ka ge balemi ba be ba hloka thušo ya tšhelete. Mengwageng ye e fetilego maitekelo a go se kgaotše a go leka go humana thušo ya tšhelete mabapi le tšweletšo ya dibjalo Kgorong ya Temo, ga se a atlega go ya kae. Mola re šetše re lahlegelwa ke tshepo, bahlankedi ba Kgoro ya Tlhabollo ya Dinagamagae le Mpshafatšo ya Naga ba goroga Bothaville ba re laodišetša ka ‘lenaneo la bona la thušo ye mpsha ya tšhelete’.

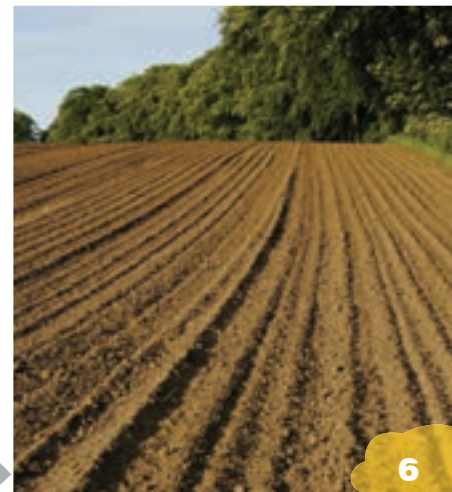
Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

BALA KA GARE:

- 4 > Peu ya ngwaga o tee = mengwang ya mengwa ye e šupago!
- 7 > Puno – kgaolo ya mafelelo pukung ya tšweletšo
- 8 > Na o ka kgona go laola mehuta ye mekae ya dikgwebo?

5

6

Mme Jane a re...

Mohla o amogelago kgatišo ye ya *Pula* nako ya go tla Letšatšing la Puno la Grain SA e tla ba e batametše. Elakwa gore NAMPO ke pontšho ye kgolo ya temo yeo e bago gona ngwaga wo mongwe le wo mongwe ka kgwedi ya Mei kgauswi le Bothaville. Lenyaga Pontšho ye e tla thoma ka 15 Mei ya fela ka 18 Mei 2012.

Pontšho ya NAMPO e tla kgahla yo mongwe le yo mongwe yo a ratago temo – o ka bona dikgomonama, dipudi, dinku, ditrekere, didirišwa, metšhene le tše dingwe tše ntši. O ka hlwa letšatši leo ka go no sepela o boga dilo tša go makatša tšeo di amanago le temo (le tšeo di ka kgahlago basadi di gona).

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA le lona le tla ba le pontšho gona moo Letšatšing la NAMPO – re kgopela gore le leke ka maatla go re etela fao, re ka thaba go le bona!

The Farmer Development exhibition at NAMPO 2011.

Lenaneo la thušo ye mpsha ya tšhelete le phološa balemi

Morago ga ditherišano le dikahlaahlo tše telele go ile gwa saenwa kwano gare ga Kgoro yeo le Grain SA ye e akaretšago dintlha tše di latelago:

“Kgoro e amogetše Maano a a akaretšago a Tlhabollo ya Dinagamagae (Comprehensive Rural Development Strategy (CRDP)) a a sepelelanago le mpshafatšo ya naga le temo le ge e ka ba toto ya dijo; toto ya dijo yona e theilwe godimo ga phetolo ya temo ye e thekgilwego ke dikokwane tše pedi, e lego tlhabollo ya dinagamagae le mpshafatšo ya naga.

Maano a a dirišwago go phethagatša “CRDP” a akaretša tlhohleletšo ya leago ya merafe ya dinagengmagae gore batho ba be le mahlahla (take initiatives), dipeo tše di lebanego (strategic investments) infrastraktšheng ya ekonomo le ya leago, kgodišo ya tiro ya seekonomi le boiphedišo dinagengmagae, le mpshafatšo ye e swarelelago ya naga le temo.

Tebelelo ya “CRDP” ya tlhabollo (ye e šupetšwago ke tšwelopele le tetlego ye e abelanwago, thwalo ye e feletšego, ditseno tše di nyakilego go lekana (relative income equality) le tšwelopele ya setšo) e akaretša go tloša ga mekgwa ya semorafe ekonoming ya dinagamagae go phethagatša tšwelopele ye e abelanwago le gona e swarelelago, kabo le tirišo ya naga ka mokgwa wa temokrasi le toka le gona ka go hlokomologa bong (gender), morafe le maemo (class), eupša ka thupišo ye e tiilego mabapi le tšweletšo go karanta toto ya dijo tša setšhaba.

Go theilwe moreroteko (pilot project) (ka lenaneo la thušo ye mpsha ya tšhelete le tlhabollo, leo dinepo tša lona e lego go oketša tšweletšo; go karanta toto ya dijo; go thuša baleminyane gore ba fetoge balemikgwebo; le go hlola dibaka tša mošomo temong) go thuša baholwa go kgatha tema Tšhimollišong ya Grain

SA/Tlhabollo ya Balemi (Grain SA/Farmer Development Initiative).

Morago ga dikahlaahlo le ba Grain SA, ba Kgoro ba ile ba kgopela go ba le kabelo tlhagišong ya botsebi bja thekniki mabapi le thušo polaseng, tsenelo ya mebaraka le tsenelo ya baholwa thušong ya letlotlo lebakengtelele. Ba Grain SA ba tla romela leanokgwebo malebana le molemi/moholwa yo mongwe le yo mongwe leo le tlo amogelwago ke Kgoro. Ka ge tšweletšo ya mabele e sepelelana le dihla le gona e huetšwa gabonolo ke boso, go ile gwa kwanwa gape gore maanokgwebo a a ka fela a fetolwa go kgonthiša gore molemi yo mongwe le yo mongwe o diriša thušo ya tšhelete ye a e amogelago ka botlalo le gona ka moo e mo hloga.

Grain SA e tla bula tšhupaletlotlo ye e itšego fao tšhelete yohle ya thušo ye mpsha e tlogo bolokwa.

Grain SA e tla thuša balemi go diriša tšhelete ye ba e fiwago ka bofsa go kgonthiša tirišo ka botlalo ya methopotlago le go kgatha tema tlhabollong ya molemi. Tirišo ya tšhelete yeo e tla akaretša tokišo ya ditrekere le didirišwa tšeo di lego gona, theko ya ditlhamo tše mpsha goba tšeo di dirišitšwego, dinyakwapšalo mabapi le dibjalo tša mehuthahuta, theko ya diruwa le furu, ditshenyegelo mabapi le infrastraktiša (kageletšo, peakanyo ya thapalalo, difeufu, bjalo bjalo), tokišo ya mabolokelo – go ya ka leanokgwebo.

Kwano ye e tla ama setšhaba ka moka mme e dumelela GRAIN SA go thuša balemi diprofenseng tšohle tše senyane.”

Go ya ka kwano ye re ile ra hlama maanokgwebo malebana le balemi ba 16 bao ba ilego ba thušwa ka mananeo a mpshafatšo ya naga

le gona ba ilego ba ba le kabelo Lenaneongtlhabollo la Balemi la Grain SA. Palomoka ya diranta tše dimilione tše 36 e ile ya bolokwa tšhupaletlotlong ye mpsha mme ra kgona go thoma go e diriša. Se se ile sa thabiša kudu, eupša se ile sa bofiša le gona ka ge bohle ba be ba beile sehlopha sa rena leihlo!

E be e le maikemišetšo a rena go tloga mathomong gore re ka se tšee diphetho legatong la balemi le gatee goba ra ba lemela – mananeo ohle a rena a hlamilwe go maatlafatša le go hlabolla balemi mme re be re ikemišeditše go dira bjalo le ka lenaneo la thušo ye mpsha ya tšhelete.

Go kgonthiša gore re thuša balemi ka nnete, re hlaotše balemi ba bahlano bao ba rotšego modiro bao ba boletšego gore ba ka dumela go ba baeletši ba balemi ba (ba bane ba bona ke barutantšhi lenaneong la rena). Flip du Preez wa Senekal o eletša balemi ba bahlano fao; Attie Louw o eletša molemi o tee kgauswi le Bloemfontein; Eduard Foord o thuša balemi ba bararo (Bothaville, Wesselsbron le Hennenman); Bertie Human o thuša balemi ba bararo kgauswi le Welkom; Johan van der Merwe o thuša balemi ba bane kua Theunissen.

Re be re hloka mothuši lehlakoreng la letlotlo ofising ya rena ya Bothaville mme re bile mahlatse go amogela Marina Kleynhans sehlopheng sa rena. Marina o šomile karolong ya tša letlotlo ofising ya Grain SA mengwaga ye mentši mme o tseba kudu go laola tša letlotlo le ditefo/meputso. Re ile ra swanela go hlama dipuku tše mpsha ka lenaneo la Pastel mme re leboga Philip Smith yo a phethilego mošomo wo. Molemi yo mongwe le yo mongwe o na le dikhouto (codes) tša gagwe, seo se re kgontšhitšego go boloka bohlatse bjo bo tletšego mabapi le kgwebo (transaction) ye nngwe le ye nngwe le go lekola ditshenyegelo ka go di bapiša le tekanyetšo.

Le ge maanokgwebo a phethilwe mme a amogetšwe ke molemi yo mongwe le yo mongwe, re bone go le bohlokwa kudu gore balemi ba dule ba

amegile kgatong ye nngwe le ye nngwe. Re hlamilwe mokgwa woo ka wona molemi le moeletši wa gagwe ba swanetšego go ngwala otara malebana le theko ye nngwe le ye nngwe – ditekanyo (quotations) tša ditshenyegelo di swanetše go felegetša otara. Ditekanyo tše di bohlokwa ka gobane re nyaka go kgonthiša gore tšhelete ye e dirišwa ka bohlale le gona re ruta balemi ba rena mohola wa go reka ka go bapiša theko ya diphahlo (comparative shopping). Ditefo tša popego di dirwa ka mokgwa wa elektroniki go tšwa ofising ya Bothaville, go ya ka ditshepetšo le ditshepedišo tša Grain SA. Mola tefo e phethilwe, molemi, moeletši gammogo le morekiši ba amogela di-sms dillathekeng tšeo di ba tsebišago ka tefo yeo. Godimo ga fao morekiši o amogela tsebišo ya tefo gore a romele diphahlo go moreki.

Ka ge re thomile fela go diriša lenaneo la rena ka kgwedi ya Oktoboro, re ile ra swanela go rulaganya ditshenyegelo go ya ka tše di lego bohlokwa – sa pele e be le ditrekere le ditlhamo tše di nyakegago (tše mpsha le tše di dirišitšwego), sa bobedi e be e le dinyakwapšalo (production inputs). Mola re feditše tša tšweletšo ya dibjalo, re ile ra kgona go nepiša tše dingwe – diruwa le infrastraktša. Go fihla gonabjale, balemi ba dirišitše tekanyo ya diranta tše dimilione tše 27 go tšwa palongmoka ya diranta tše dimilione tše 36 yeo e dumeletšwego mathomong – ditshenyegelo di tla dula di laolwa go fihla ge tekanyetšo e dirišitšwe ka botlalo.

Diswantšho tše di felegetšago taodišo ya rena di bontšha ka moo dilo di bego di le ka gona pele ga phethagatšo ya lenaneo la rena le morago ga fao. Lenaneo le le fetotše maphelo a balemi ba ka kudu mme le ka ba bea tseleng ya go kgotlelela.

JANE MCPHERSON, MOLAODI WA
LENANEOTLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

Lenaneo la thušo ye mpsha ya tšhelete le hotše balemi bao ba humanego thušo go Kgoro ya Tlhabollo ya Dinagamagae le Mpshafatšo ya Naga kudu.

Peu ya ngwaga o tee

= mengwang ya mengwa ye e šupago!

Ngwageng wo mongwe wa gare ga 1940 le 1950, Georges de Mestral, moentšenero le mohlami wa Switzerland, o ile a sepela nageng le mpša ya gagwe. Ge a boela gae, masokisi a gagwe le ge e ka ba boya bja mpša ya gagwe bo be bo tletše peu ya ngwang (*burrs*) (ya mohuta woo o gomarelago dilo gore o kgone go phatlalaletšwa mafelong a mangwe ka mokgwa wa tlhago). Ge a gomarolla dipeu tšeo masokising a gagwe a wulu le boyeng bja mpša ya gagwe, a fišega go di nyakišiša, ka fao a hlahloba ye nngwe ka maekrosekopo ya gagwe. Ke gona a ilego a bona makgolokgolo a dikobjana tšeo di gomarelago tlhale gabonolo. Ka mokgwa wa teko le phošo (a ke re seema se re maleka ga se makgona, makgona ke maboeletša!), de Mestral mafelelong o ile a kgona go ekiša popego ya dikobi tšeo le ka moo di ikgomarelago tlhaleng, mme a hlama seo lehono re se tsebago ka lereo le “*Velcro*”. Tlhamo ye e ile ya tsebagala go feta zipi mme lehono e dirišwa ka mekgwa ye mentši bophelong bja ka mehla.

MOLEMI YO MOFSA YO A HIRAGO NAGATEMEGO PROFENSENG YA LEOA-BODIKELA, O ILE A HLAGIŠA PELAELO GE A BOLELA GORE O ILE A SWANELA GO GAŠETŠA LEHEA LE SONOPLOMO YA GAGWE LEOBOELELA NTWENG YE E SA KGAOTŠEGO LE MENGWANG. O ILE A SWANELA GO BOELETŠA KGAŠETŠO LE GE A PHETHILE LENANEO LA THIBELO MATHOMONG A SEHLA GO YA KA KELETŠO YA BOTSEBI YA BAREKIŠI BA DIKHEMIKHALE LE GONA A DIRILE SE SENGWE LE SE SENGWE KA NEPALALO KA MOO A LAETŠWEGO!

Ke gonabjale a thomago go kwešiša khuetšo ye e feletšego ya mengwaga yeo mašemo ao a bego a hlokomologilwe ka go se dirišwe, goba fao ngwang o bego o sa laolwe ka tshwanelo. Peu ya mengwang yeo e bolokilwego mmung e sa letetše go mela. Ntwa ya go lwantšha mengwang e swanetše go tšwela pele mme molemi ga a swanela go iketla...

Kgotlelelo le phegelelo ya mengwang e se ke ya nyatšwa mme ga se gore ntwa e fetile ge molemi a e hlasetše ka dikhemikhale go ya ka lenaneo le le hlamatsegilego. Elelwa gore semela se tee sa ngwang wo o bitšwago “*dandelion*” (“*molslaai*”, “*perdeblom*” ka Seafrikanse), se enya dipeu tše e ka bago tše 15 000, ye nngwe le ye nngwe e ka dulago mengwaga ye e selelago mmung, ya enya dipeu tše 15 000 gape ge e godile. Gopola gape gore mengwang e wela magorong a a fapanego: mabjang ao a sa nyakegego; dimela tša sekabjang tšeo di bitšwago

“*sedges*” (mehlala ke lehlakanoa le lekgaga); le ditlakalaphara. Bontši ke ya ngwaga le ya ngwagangwaga. Mengwang ya ngwaga e mela sehla se tee fela mme e itswala ka peu. Ya ngwagangwaga e mela mengwaga ye mmalwa; e phatlalala ka fase ga mmu le ge e ka ba ka peu. Se se dira gore e se laolege gabonolo.

Kankarose

Ngwang wo mongwe wo o hlalago mathata, woo balaodi ba mabolokelo mono Afrika-Borwa ba o tomoletšego mahlo ge ba hlopha mabele, ke kankarose ya ka mehla. Kankarose ke ngwang wo o melago ka maatla le gona o senyago (mphoka), woo o fetogilego mohuta wa go tsenelela lefaseng ka bophara le gona o kgonago go phadišana le bontši bja dibjalo ka katlego. Ke semela seo se kgonago go ikamantšha gabonolo le tikologo ya sona: se golela godimo mmung wo o nonnago wa botebo bjo bokaone, mola se kgona le go mela gabotse sa ba sa enya peu mmung wo o fokolago, wo o omilego, wa botebo bja disentimetara di se kae. Kankarose ke semela sa ngwaga; ke se segolo sa makgwakgwa seo se ka fihlelago botelele bja metara. Thito ya sona e tiile kudu mme e tletše boya bja makgwakgwa. Matšoba a sona ga a bonagale gabotse mme a tona a bopa dihlophana tše nnyane tše serolane, tšeo di hlohloregago; matšoba a tshadi ona ke a manyane, a matala, a sekadikgopana

(capsules), ao a nago le meetlwana; mafelelong a fetoga “dikenyo” tše tshotho tša botelele bjo e ka bago 2.5 cm, tše di bitšwago “burrs”. “Dikenyo” tše di tletše dikobi tše thata tše ka tšona di gomarelago matlalo a diphoofolo, boya, wulu, ešitago le diaparo, mme ka tsela ye peu ya semela se e a phatlalatšwa. Ke mokgwa wo bonolo wa go phatlalatša dipeu ka go diriša diphoofolo go di rwala le go di lahla mafelong a kgole le semela seo se di entšego. Semela se se itswala fela ka peu ya sona. Peu ya kankarose e ka mela morago ga lebaka le letelele. Dinyakišišo tša saense di bontšhitše gore dipeu tše di bolokilwego mmung lebaka la mengwaga ye 16 botebong bja 20 cm, di sa kgona go mela (kgonego ya 15%). Ke ka lebaka le kankarose e kgonago go mela gape fao e šetšego e le mengwaga ye mentši e fedišitšwe.

Kankarose e tsenela mašemo mme ke mpholo go diruiwa. Le ge

bontši bja diruiwa le diphoofolo bo tla šikologa kankarose tša kgetha dimela tše dingwe, tše dingwe tše di sa kgethollego gakaalo, go swana le dikolobe, di tla e ja tša thoma go lwala ka pejana mme tša hwa morago ga diiri di se kae. Dimelana tše nanana le dipeu ke tšona di lego mpholo go fetiša mme ge di lewa di hlola pherogo, go hlatša, bothata mabapi le go buša moya, ešitago le lehu. Go molaleng gore balaodi ba mabolokelo ba swanetše go kgonthiša gore ba tloša dipeu tše mabeleng ao ba a hlophago – ba tla bušetša morwalo wo o tšhilafaditšwego ke dipeu tše morago gore o sefiwe go fihla ge ba kgotsofetše gore mabele ao a hloka se se sa nyakegego. Dikgato tše di okeletša ditshenyegelo tša molemi mabapi le puno.

JENNY MATHEWS, MODULASETULO WA
LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA

Se šale le diruiwa tša pheteledi marega a

GANTŠI GE PHULO E LE MOTLALO DIKGWEDING TŠA SELEMO, RE RATA GO RUA DIRUIWA TŠE DI FETAGO TEKANYO. GA GO BONOLO GO AKANYA GORE PHULO YA GAGO E TLA SWANELA GO SWARELELA GO FIHLA KA KGWEDI YA OKTOBORO GOBA NOFEMERE PELE GA GE BJANG BO MELA KA BOFSA.

Wena morui o ka se ke wa humana theko ye botse ge o rekiša seruiwa se se otilago – mmara o nyaka diruiwa tša maemo a mabotse. Mafelelong a selemo diruiwa tša gago di tla ba di le maamong a makaone – ke yona nako ya go rekiša diruiwa tšohle tše di sa hlokegego le go boloka tšehele yeo pan-keng. Diruiwa tše di sa nyakegego di akaretša ditshadi tše di tšofetšego le tše di sa tswalego, mamane a dilomologi, dipoo tše di tšofetšego le tše dingwe. Elelwa gore dikgomo tša gago ke fapriki – tshadi ye nngwe le ye nngwe e swanetše go tswala namane ngwaga le ngwaga gore o be le sa go rekiša. Ge o na le ditshadi tše di sa tswalego ngwaga le ngwaga, di rekiše o bee tšehele yeo dikgomong tše di tswalago.

Bjang bja marega ga bo akaretše phepo ye kaone go swana le bja selemo mme go bohlokwa kudu gore o fe diruiwa tša gago selatšwa se sebotse seo se nago le proteine ye e lekanego. Bupi bja lehea ga se sejo se se feletšego sa diruiwa ka ge bo hlaela proteine ye e nyakegago – o swanetše go oketša proteine buping. Tswakano ya furu ke taba ya botsebi mme go kaone go kgo-pela keletšo go ditsebi. Tšehele yeo o e ntšhago go humana keletšo e tla go bolokela tšehele mafelelong.

JANE MCPHERSON, MOLAODI WA
LENANEOTLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

Kwešiša tšeo o swane- tšego go di dira le gore o di dira ka lebaka lang

LENANEONG LA RENA RE TŠWELA PELE GO MAATLAFATŠA BATHO KA DI-HLOPHATHUTO, MATŠATŠI A BALEMI, THUŠO POLASENG, **PULA/IMVULA** LE DITHUTO TŠA GO FAPAFAPANA. **GE NAKO E NTŠE E EYA RE SWANETŠE GO AKANYA MABAKA KA BOFSA — AFA RE ATLEGA GO KAONAFATŠA MEKGWA YA GO TŠWELETŠA YA BALEMI KA MOO GO NYAKEGAGO?**

Re leka ka maatla go etela mašemo a balemi bohle gantši ka moo go kgonegago, eupša ga re kgone go bona seo molemi yo mongwe le yo mongwe a se dirago mašamong a gagwe. Re tshepa gore o tla ipotšiša tše dingwe tša dipotšišo tše di latelago:

- Ke tšweletša dibjalo tša ka mmung wa mohuta mang?
- Ke bjetše dihektare tše kae?
- Botebo bjo bo kgontšhago bja mmu wa ka ke bofe?
- Maemo a pH ya mmu wa ka ke afe?
- Maemo a phepo ya mmu wa ka (P le K) ke afe?
- Bokaakang bja pula ye e letetšwego tikologong ya ka ke bofe?
- Ngwageng wa mabaka a ka mehla poelo ye nka e letelago tikologong ya ka ke efe?
- Na go na le fao mmu o kgohlaganego (*plough pan*) mašamong a ka?
- Ke bjetše dibjalo dife mme ke kgethile tše di lebanego go phala tše dingwe?
- Nako ye kaone ya go bjala dibjalo tša ka ke efe, ka baka lang?
- Ke phethile bjang go diriša monontšha wo ke o dirišitšego le ge e ka ba bokaakang bja wona?
- Ke bjetše khalthiba efe mme ke e kgethile ka baka lang?
- Palotebanywa ya dibjalo (*target plant population*) tša ka e be e le efe?
- Mafelelong palo ya dibjalo yeo e ilego ya phethagatšwa e be e le efe?

- Ke akantše go diriša monontšha wo mokae mme ke kgonne eng?
- Ke tšere dikgato dife go laola disenyi le malwetši dibjalong tša ka?
- Ke kgonne go laola ngwang ka moo go kgontšhago?
- Ke mengwang efe ye e hlolago mathata mašamong a ka?
- Tšhelete ye ke e ntšhitšego go tšweletša dibjalo ke bokae?
- Thekišo ya tone e tee ye ke e humanego e be e le efe mme e bjang ge e bapišwa le tše dingwe?
- Ditshenyegelo malebana le tšweletšo ya hektare e tee e be e le dife?
- Ditshenyegelo malebana le tšweletšo ya tone e tee e be e le dife?
- Ge ke bunne mabele a ke akanya go bjala eng tšhemong yeo išago?
- Ditshenyegelo mabapi le dibjalo tša sehla se se tlogo ke tlo di lefela bjang?
- Ditrekere tša ka di lekane go lema naga ye ke e lemago?
- Afa ke tla kgona go phetha mešomo yohle ka nako ya maleba?
- Na ke na le didirišwa tše di nyakegago go tšweletša dibjalo tše ke akanyago go di tšweletša?

Ge o sa kgone go araba dipotšišo tše mohlamongwe o swanetše go bala mešupatsela ya dithuto tša gago tša go fapafapana, goba wa tsenela thuto ye nngwe. Dintlha tše ke tša motheotheo mme ge o nyaka go ba molemikgwebo o swanetše go kgona go araba dipotšišo tše ka bowena.

Rena badiredi ba Lenaneotlhabollo la Balemi re go lemoša dipotšišo tše o swanetšego go ipotšiša tšona. O swanetše go kwešiša tšeo o tlamegilego go di dira le gore o di dira ka baka lang. Ge o kwešiša tše, o swanetše go tšea dikgato — o swanetše go diriša tšeo o ithutilego tšona gore mekgwa ya gago ya go lema e kaonafale.

JANE MCPHERSON, MOLAODI WA
LENANEOTLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

Puno

– kgaoalo ya mafelelo pukung ya tšweletšo

O ŠOMILE KA MAATLA SEHLA SOHLE – GO BEAKANYA MMU, GO BJALA DIBJALO, GO LAOLA MENGWANG LE DISENYI, MME BJALE NAKO YA PUNO E FIHLILE – NAKO YA GO BUNA TŠA MOŠOMO WA GAGO. KGATO YE YA MAFELELO TSHEPELONG YA TŠWELETŠO O SWANETŠE GO E PHETHA KA ŠEDI GO SWANA LE GE O PHETHILE DIKGATO TŠE DINGWE TŠOHLE.

Monola wo o lego mabeleng

Ka baka la ge monola wo o fetišago dithorong tša lehea o ka di bodiša goba tša ba le mouta (*mould*), le swanetše go oma ka moo go nyakegago pele ga ge le folwa. Le ge go le bjalo, puno e se ke ya diegišwa lefela ka ge lehea le ka senyega tšhemong ka baka la boso le go hlaselwa ke disenyi tše dingwe. Pele ga ge puno e thoma go ka ba bohlae go leka sešupo sa dithoro go lekanya monola wo o lego gona. Mabele a ka rekišwa le go bolokwa ge monola dithorong o sa fete 14%. A ka bunwa mola monola o feta tekanyo yeo, eupša gona a tla swanela go omišwa ka mokgwa wa maitirelo.

Poloko ya mabele

Dikokoni le ditšhupa di ka ba kotsi ye kgolo mabeleng pele le morago ga puno. Mabolokelo a mabele a swanetše go hlwekišwa ka mehla go laola disenyi tšohle.

Melawana ya tlhopho (*grading regulations*)

Nepo ya melawana ya tlhopho ke go lota maphelo a batho le diphoofolo. Yona e theilwe go bapatšha mabele a boleng bjo bo amogegago le go kgonthiša maemo le boleng bjo bo nyakegago. Ka ge mabele a bapatšwa go tloga mabolokelong a kae le kae mo nageng, go bohlokwa gore maemo a ona a tlišwe gohle. Go feta fao tlhopho e kgontšha diintasteri tše di

šomago (*process*) mabele go a reka go ya ka tlhopho ya ona le go ba le nnete mabapi le boleng bja ona. Mabele a rekišwa ka bontši (*in bulk*) goba ka mekotla ya dikilogramo tše 70 ye e hlwekilego yeo e sego ya senyega.

Ditheo tša tlhopho

Melawana ya tlhopho ya lehea e ganetša tše di latelago:

- “Dilo di šele” – tše di šupa se sengwe le se sengwe seo e sego thoro ya lehea, go swana le diripana tša dimela, dipeu tša mengwang goba dibjalo tše dingwe, maswika, mmu, bjalo bjalo.
- “Dithoro tša lehea tše di senyegilego” – ke tše di šošobanego, goba di hlogilego, goba di nago le mouta, goba di pšhatlegilego, goba di sentšwego ke dikhunkhwane, goba di tšhilafadišwego, le ge e ka ba tše e lego tša boleng bjo bo fokolago.
- “Dithoro tša lehea tša mmala wo mongwe” – tše ke dithoro tša lehea le lesehla morwalong wa lehea le lešweu, goba dithoro tša lehea le lešweu morwalong wa lehea le lesehla.
- “Dithoro tša lehea tša mmala wo mopinki” – tše ke dithoro tše pinki.
- “Dithoro tša lehea tše di hlasetšwego ke dikhunkhwane tše di phelago” – ntlha ye e a ithaloša.

Go tla dula go le mmara wo o nyakago mabele a a hlwekilego, a omilego, a boleng bjo bobotse – gantši kudu re kwa gore ga go na mmara woo o nyakago setšweletšwa. Ge setšweletšwa sa gago se bontšha maemo ao a nyakegago ao a gapeletšwego ke mmara gona o tla kgona go se rekiša. Kgonthiša gore o dira se sengwe le se sengwe seo se nyakegago go tšweletša mabele a boleng bjo bobotse.

JANE MCPHERSON, MOLAADI WA
LENANEOTLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

**Kgatišo ye e tšweletšwa ka
thušo ya Maize Trust.**

GRAIN SA

PO Box 88, Bothaville, 9660
► (056) 515-2145 ◀
www.grainsa.co.za

MOLAODI WA LENANEO

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀

SETSEBITSEBI: THUTO LE TLHABOLLO

Willie Kotzé
► 082 535 5250 ◀

SETSEBITSEBI: DITIRELO TŠA NAGA

Danie van den Berg
► 071 675 5497 ◀

PHATLALATŠO: PULA-IMVULA

Debbie Boshoff
► (056) 515-0947 ◀

BALAODIPROFENSE

Daan Bosman
Mpumalanga (Bronkhorstspuit)
► 082 579 1124 ◀

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀

Jerry Mithombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
► 083 389 7308 ◀

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal and Mpumalanga
► 082 354 5749 ◀

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ◀

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
► 072 726 7219 ◀

Toit Wessels

Western Cape (Paarl)
► 082 658 6552 ◀

DESIGN, LAYOUT AND PRINTING

Infoworks

► (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

**PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA
MALEME A A LATELAGO:**

Sesotho sa Leboa,

Seisemane, Seafrikanse, Setswana,
Sesotho, Sezulu, Sethosa.

Ofisi ya Grain SA e bulwa Kapa-Bodikela

GRAIN SA E BUTŠE OFISI KUA KAPA-BODIKELA MME ATRESE YA YONA KE **262 MAIN STREET, PAARL. RE BEILE TOIT WESSELS** MOLOMAGANYI WA PROFENSE. **TOIT O TSEBAGALA GABOTSE INTASTERING YA MABELE KUA KAPA-BODIKELA LE KAPA-BORWA MME O BE A AMEGILE PAPATŠONG YA MABELE MENGWAGA YE SENYANE YE E FETILEGO – KUDU KORONG LE “CANOLA”.**

Toit o tla hlaola balemi bohle ba ba hlabologago a ba nyakela dibaka tše mpsha gore re kgone go ba maatlafatša ka tsebo le bokgoni go ba thuša go fetoga balemikgwebo ba ba kgonago. Boikemišetšo bja lenaneo le le feletšego la rena ke “Go hlabolla balemikgwebo ba baso bao ba kgonago le go kgatha tema totong ya dijo tša malapa le tša setšhaba ka go diriša ka botlalo methopothago yeo e ka tsenelwago ke molemi yo mongwe le yo mongwe”.

Kua Kapa peo ya tšhelete ya go hlabolla batho e be e hlaela – monepišo wa lenaneo la rena ke

go hlabolla batho. Tlhabollo ke tshepelo ya phetogo ye botse bophelong bja motho mme tshepelo ye e swanetše go thoma seemong sa gonabjale – re swanetše go bopa tlhabollo metheong ye e lego gona.

Nomoro ya sele ya Toit ke 082 658 6552 mme o ka mo romela imeile atreseng ye toit@grainsa.co.za. Re kgopela gore o ik-gokaganye le Toit ge o ka rata go kgatha tema morerong wo.

*Toit Wessels,
molomaganyi
wa profense
ya Kapa-
Bodikela.*

**Seo ke se kwago ke a se lebala, seo ke se bonago ke se elelwa,
seo ke se dirago ke a se kwešiša.**

Na o ka kgona go laola mehuta ye mekae ya dikgwebo?

GO NA LE MEHUTA YE MMALWA YA DIKGWEBO YEO E KGONEGAGO DIPOLASENG TŠE NTŠI – DIKGOMONAMA, DITŠWAMASWING, DIKOLBE, DIKGOGOKGADIKA, DIKGOGO TŠA GO BEELA, DIBJALO, DINKU, DIPUDI, TSHEPETŠO YA BOJELO BJA DIKGOMO (FEEDLOTING), TŠWELETŠO YA MABELE, MEROGO, DIKENYO, DIKOKO, FURU, BJALOBJALO. MOHLAMONGWE O KA HLAOLA YE MMALWANYANA YEO E KA KGONEGAGO POLASENG YA GAGO. POTŠIŠO KE GORE: NA O KA KGONA GO LAOLA MEHUTA YE MEKAE?

Bophelong se sengwe le se sengwe se bonala se le bonolo ge se le kgole, eupša bontši bja dilo bo tloga bo raragane ge o lekodiša ka šedi. A re tšeeng ditšwamaswing bjalo ka mohlala – o swanetše go ba le infrastraktiša ya go gama ditshadi le go swara dipuši, dipoo le mamane; o hloka furu ka go se kgaotše ngwaga ka moka; o swanetše go kwešiša dinyakego tša phepo malebana le dikgomo tšohle dikgatong tša go fapafapana tša bophelo bja tšona, le ge e ka ba popego ya maswi le lebaka la moanyo (lactation); o swanetše go tseba maphelo a diruiwa – lehlakore la thibelo le ge e ka ba la kalafo, tlhwego ya maswing (dairy hy-

giene), papatšo ya ditšweletšwa tše mpsha, taolo ya mošomo le taolo ya letlotlo. Gomme tše e no ba tša go sepetša kgwebo ya maswing...

Mohuta wo mongwe le wo mongwe wa dikgwebo tša go fapana o na le ditharagano tša wona mme ge o nyaka go atlega o swanetše go kgona go di rarolla tšohle.

Gantši kudu go ba le barerišani bao ba lebelelago temo ka leihlo la akademiki bao ba akanyago maanokgwebo ao a akaretšago mehuta ye mene le go feta ya dikgwebo. Mokgwa wo o kotsi kudu go molemi yo a hlabologago. Ke šišinya gore o phethe tekanyetšo ye e tsenelelago ya polasa ya gago ye e sepelelanago le tekanyetšo ya dikgahlego le maatlala a gago. Ge o rata diruiwa gona o swanetše go di rua – o swanetše go fišegela seo o se dirago, go sego bjalo o ka se atlege. Bolemi goba borui e ba bophelo bja gago mme ga o nyake go fetša bophelo bja gago o dira seo se sa go thabišego! Mola o phethagadiše kgwebo ye e itšego, ke gona e bago nako ya go thoma ye nngwe – go boima kudu go laola dilo tše ntši go feta ka nako e tee.

JANE MCPHERSON, MOLAODI WA LENANEO-TLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA

**Nepo ya rena ke go tšweletša kgatišo ya
maemo a godimo. Ditšwayatšwayo dife
kapa dife tše di ka bago gona mabapi le
dikagaregoba peakanyo ya yona, di ka
romelwa go Jane McPherson.**